

Straipsniai ir pranešimai

ĮKAITAS LDK TEISĖJE IKI PIRMOJO LIETUVOS STATUTO (1529 M.)

Lirija Steponavičienė

Jaunesnioji mokslo darbuotoja
Vilniaus universiteto Lietuvos statutų ir
Lietuvos Metrikos tyrimų grupė
Tel. 68 72 96

Sparti prekybių ir ūkinių santykių raida Romoje nulėmė ir naujo civilinės teisės instituto – teisių į svetimus daiktus (*iure in re aliena*) – atsiradimą ir plėtotę. Tarp tokių svarbiausių teisių minima ir įkaito (įkeitimo) teisė¹. Įkaito teisinio instituto raida užtruko keletą šimtmečių: nuo ištakų romėnų teisėje iki teisinių normų brandžiųjų ir vėlyvųjų viduramžių feodaliniuose teisyneose. Nelengva pasakyti, kokią įtaką romėnų, bizantiečių, Vakarų Europos ir kitų šalių teisės normos turėjo įkaito normų formavimuisi LDK. Neabejotinai, bent jau netiesioginį poveikį, darė artimiausių kaimynų – lenkų, rusų – teisės normos, suformuluotos ir įteisintos jų ankstyvesniuose teisyneose. Tiesioginis įkaito (kaip, beje, ir daugelio kitų teisinių institutų) normų šaltinis buvo kunigaikštystėje gyvenusių tautų paprotinė teisė, didžiųjų kunigaikščių privilegijos ir kiti nutarimai (nuostatai, raštai, patvirtinimai), teismų praktika².

¹ J. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis. Romėnų teisė. Kaunas, 1996. P. 156.

² Išsamiau apie tai: S. Lazutka, E. Gudavičius. I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, 1970, t. 11, p. 149–177.

Įkaito institutas, jo normos LDK teisėje domino nemažą būrį tyrinėtojų³. Šiame straipsnyje, remdamiesi publikuotais šaltiniais, pabandydysime išanalizuoti pirmąsias šio teisinio instituto apraiškas LDK norminiuose aktuose ir jo reglamentaciją iki Pirmojo Lietuvos Statuto (PLS) priėmimo.

Įkaito teisė ankstyvuosiuose LDK rašytinės teisės šaltiniuose. Anot K. Avižonio, 1387 m. Jogailos privilegija bajorams katalikams buvo „<...> leista laisvai paveldėti, valdyti, parduoti, *įkeisti* [išskirta – L. S.], dovanoti ar naudoti savo tėviškių žemes, pilis, dvarus, kaimus <...>“⁴, nors lietuviškame šios privilegijos vertime⁵ įkaitas neminimas. Lotyniškame PLS Lauryno nuoraše *įkaitas* (*заклад, застава*) verčiamas *obligatio, pignus, res impignora-*

³ Žr.: С. Лазутка, Л. Ульвидайте. Правовые нормы залога в Первом Литовском Статуте (1529 г.) и их источники // Тен пат, 1990, т. 31 (тоliau – С. Лазутка, Л. Ульвидайте. Правовые нормы залога), p. 41–52.

⁴ К. Avižonis. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1994. T. IV, p. 146.

⁵ Lietuvos istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955. T. I, p. 57.

ta⁶; publikuotose lotyniškuose Lenkijos karalystės XIII a. pab.–XVI a. pr. aktuose dažniausiai irgi randame *obligatio*⁷, kartais *pignus*⁸. Tačiau nė vieno iš jų neaptiksime lotyniškame 1387 m. privilegijos tekste⁹. Tiesa, žymus teisės istorikas J. Bardachas teigia, kad senojoje lenkų teisėje valdymas (*posiada- nie, possessio*) susijęs ne tik su nuosavybės teise, bet ir su kita daiktine teise – įkaitu¹⁰. Galima manyti, kad šios definicijos (*valdymas, įkaitas*), kaip, beje, ir daugelis kitų, vėliau traktuojamos kaip atskiros teisinės normos, XIV a. LDK dar nebuvo griežtai skiriamos.

Pirmasis mus pasiekęs LDK rašytinės teisės paminklas, kuriame jau gana išsamiai suformuluotos įkaito teisės normos, yra 1388 m. kunigaikščio Vytauto privilegija Brastos žydų bendruomenei¹¹ (beje, ankstyviausiam¹² lotyniškame Karūnos Metrikos nuoraše *įkaitas, įkeisti* verčiamas *pignus, obligo*¹³). Profesoriai S. Lazutka ir E. Gudavičius jau įrodė, kad kai kurie šios privilegijos straipsniai „pasisko-

linti“ iš analogiškų Lenkijos karalių privilegijų. Savo ruožtu daugelis šių privilegijų straipsnių yra skoliniai iš čekų ir vokiečių valdovų privilegijų savo valstybių žydų bendruomenėms¹⁴. Beveik trečdalis 1388 m. privilegijos straipsnių (1–6, 23, 25, 27–29, 31)¹⁵ vienaip ar kitaip susiję su įkaitu. Juose jau gana tiksliai suformuluotos kelios įkaito normos, tiesa, čia kreditoriai ir įkaito laikytojai¹⁶ visada yra žydai. Taigi šios privilegijos straipsniai turi šiek tiek specifinę paskirtį – jie reguliuoja ne įkaito davėjo ir įkaito laikytojo santykius apskritai, o įkaito davėjo-krikščionio ir įkaito laikytojo-nekrikščionio (žydo) santykius. Jau vienas pirmųjų (antras) privilegijos straipsnis reglamentuoja jų santykius konfliktinėje situacijoje.

Įkaito objektas 1388 m. privilegijoje labai įvairus – žydas įkaitu gali priimti bet kokį kilnojamąjį ar nekilnojamąjį turtą, „<...> jokių kliūčių nedarant, išskyrus tik kruvinus, šlapius drabužius ir šventus bažnytinius rūbus, kurių joku būdu nė vienas neturi priimti“¹⁷. Vienas svarbiausių yra 25-as privilegijos straipsnis. Jame, nors ir ne visai aiškiai bei išbaigtai, įteisintas kreditoriaus (žydo) įvedinimas į nekilnojamąją skolininko turtą (dvarą). Dar XIX a. pabaigoje S. Beršadskis, išsamiai tyrinėjęs 1388 m. privilegiją, šio straipsnio komentaruose rašė: „O dėl pinigų skolinimo už įkeistą nekilnojamąją nuosavybę arba pagal kilmingų asmenų įsipareigojimus, tai ši operacija leidžiama žydams be jokių apribojimų; ir skolininkų nepareigingumo atveju <...> didysis kunigaikštis pasižada vietoje bet kokios kitos ga-

⁶ Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. Vilnius, 1991. T. 2, d. I (toliau – PLS, t. 2, d. 1), p. 356, 358.

⁷ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1888 (toliau – AKS). T. II, s. 25, Nr. XIX (1352 m.); s. 80, Nr. LXVII (1389 m.); s. 134, Nr. CXII (1418 m.); s. 299, Nr. CCXXXV (1505 m.) ir kt.

⁸ Ten pat, s. 2, Nr. I (1284 m.). Plg.: J. Söndel. Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków. Kraków, b. d. S. 449, 673–674, 749.

⁹ Žr.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25. Vilnius, 1998 (toliau – LM. 25 UŽK), p. 35, Nr. 1: „<...> castra, districtus, villas atque domos ac omnia, quae ex successione paterna possidet, habendi, tenendi, possidendi, vendendi, alienandi, permutandi, dandi, donandi et in usus suos beneplacitos proprios et voluntarios libere convertendi habeat et habeant liberam et omnimodam facultatem <...>“

¹⁰ J. Bardach. Historia państwa i prawa Polski. Warszawa, 1964. T. I (do połowy XV w.), s. 291.

¹¹ С. Лазутка, Э. Гудавичюс. Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 года. Москва-Иерусалим, 1993 (toliau – Привилегия евреям).

¹² Ten pat, p. 16.

¹³ Ten pat, p. 58, 60, 62, 64.

¹⁴ Ten pat, p. 6.

¹⁵ Ten pat, p. 82, 84, 86, 88.

¹⁶ Teisės specialistai juos vadina *turėtojais* (žr.: J. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis. Romėnų teisė, p. 164), nors teisės istorikai (žr.: M. Maksimaitis, S. Vansėvičius. Lietuvos valstybės ir teisės istorija. Vilnius, 1997. P. 94) juos ir įvardija *laikytojais*.

¹⁷ Привилегия евреям, с. 84, 94.

rantijos žyda įvesdinti į laikymą įkeistu turto (iki skolos gražinimo).¹⁸

Taigi 1388 m. privilegija Brastos žydams įteisingo ne tik kilnojamojo turto įkaitą, jo išpirkimo tvarką bei galimą praradimą, bet ir pagrindines nekilnojamojo turto įkeitimo normas. Šis faktas leidžia manyti įkaitą jau to meto visuomenės gyvenime buvus ne paskutinės svarbos reiškiniumi. Kita vertus, kadangi XIV a. pab.–XV a. pirmosios pusės šaltinių negausu, kiek sunkiau nustatyti, kaip privilegijoje įteisintos normos buvo realizuojamos praktikoje. Toks įkaito normų įteisinimas turbūt atitiko visuomenės interesus ir poreikį. Mat vėlesnėse didžiųjų kunigaikščių privilegijose (tiek visai žemei, tiek kai kurioms jos sritims) apie įkaitą užsimenama tik 1447 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijoje¹⁹ ir 1501 m. privilegijoje Bielsko pavietui²⁰. Todėl nekyla abejonių, kad Vytauto privilegija Brastos žydams, 1507 m. patvirtinta kaip LDK bendravalstybinis aktas²¹, buvo tiesioginis LDK besiformuojančios įkaito teisės šaltinis.

Kitaip nei daugumoje XIV a.–XVI a. pr. privilegijų, išlikusiųose to laikotarpio aktuose įkaito normos atspindėtos kur kas įvairiapusiškiau.

„Pasitikėdami“ specialiai įkaito problema tyrinėjusiu J. Adamusu, kaip seniausią tyrinėtojams žinomą aktą, kuriame minimas įkaitas, įvardijome²² kunigaikščio Švitrigailos

1430 m. raštą²³. Tačiau nuodugnesnė publikuotų šaltinių analizė leidžia teigti, kad tokiu aktu laikytinas to paties kunigaikščio 1424 m. raštas²⁴. Abiejuose šituose žemių suteikčių dokumentuose įkaitas minimas kaip viena iš disponavimo žeme galimybių²⁵. Lotyniškuose aktuose tokia forma įkaitas minimas dar anksčiau²⁶ (nemažai ir vienalaikių Švitrigailos raštams²⁷). XV a. vidurio didžiojo kunigaikščio žemių suteiktys didikams ir bajorams²⁸ ir kai kurie XV a. antrosios pusės dokumentai²⁹ tik paliudija šio teisinio instituto egzistavimą. XV a. pirmąją pusę datuojami ir ankstyviausieji (bent jau tarp publikuotų dokumentų) įkaito sandoriai³⁰. Todėl teisės istorikai ši procesą, manytume, nepagrįstai vė-

²³ J. Adamus. Zastaw w prawic litewskim XV i XVI wieku // Pamiętnik Historyczno-Prawny. Lwów, 1925. T. I, z. 7 (toliau – J. Adamus. Zastaw), s. 14 (3 išn.); taip pat žr.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1863. Т. I (1361–1598) (toliau – АЮЗР), с. 11, № 18.

²⁴ АЮЗР, с. 8–9, № 15.

²⁵ „<...> *воленъ продати, изаствовити* [išskirta – L. S.], *отдати* <...>“ (Ten pat, p. 9); „<...> *продати и заствовити* [išskirta – L. S.], *променити* <...>“ (Ten pat, p. 11, Nr. 18).

²⁶ Vitoldiana: Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386–1430. Warszawa-Poznań, 1986, p. 70–72, Nr. 70 (1407 m.); p. 72–74, Nr. 72 (1409 m.).

²⁷ Ten pat, p. 93–96, Nr. 100, 101 (1424 m.); p. 101–103, Nr. 111 (1428 m.); p. 105–106, Nr. 115 (1429 m.).

²⁸ LM. 25 UŽK, p. 186, Nr. 128: „*А тые села воленъ продати, заменити, заствовити* [išskirta – L. S.] <...>“ [1442 m.]; p. 292, Nr. 240: „*Воленъ естъ панъ* <...> *во всемъ имени продати и променяти, изаствовити* [išskirta – L. S.] <...>“ [1445–1451 m.].

²⁹ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. I (1380–1584). Užrašų knyga I. Vilnius, 1998 (toliau – LM. I UŽK), p. 73, Nr. 311 (1482 m.); Акты Литовской Метрики, собранные Ф. И. Леонтовичем. Варшава, 1896 (toliau – АЛМ). Т. I, вып. 1, с. 15–16, № 22 (1486 m.); с. 29, № 64 (1489 m.).

³⁰ Vitoldiana, p. 96, Nr. 102 (1424 m.); p. 103, Nr. 112 (1429 m.); АЛМ, т. I, вып. 1, с. 8, № 12 (1449 m.) (tiesa, pastaroji data galėtų būti ir ankstyvesnė, nes iš dokumento aiškėja, kad sandorio metu įkeičiamas dvaras jau vieną kartą buvo įkeistas).

¹⁸ С. А. Бершадский. Литовские евреи. Санкт-Петербург, 1883. С. 237.

¹⁹ Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв. Москва–Ленинград, 1936 (toliau – ЗАВКЛ), с. 7, ст. 6.

²⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России (toliau – АЗР). Санкт-Петербург, 1846. Т. I, с. 223, № 189.

²¹ Привилегия евреям, с. 36.

²² С. Лазутка, Л. Ульвидайте. Правовые нормы залога, с. 57 (102 išn.); taip pat žr.: I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius. Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Vilnius, 2001 (toliau – Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)), p. 340.

lina sakydami, kad „XVI a. pradžioje atsirado žemių, įkeistų už skolas.“³¹

XIV–XV a. dokumentuose (išskyrus 1388 m. privilegija) žinios apie įkaitą gana fragmentiškos, mažiau informatyvios, tačiau kur kas gausesnės XV a. pab.–XVI a. pirmųjų dešimtmečių šaltiniai padeda atsakyti į daugelį klausimų. Būtent leidžia apibrėžti įkaito instituto turinį, nustatyti įkaito teisės objektą ir subjektus, įkeitimo procedūrą, įkaito trukmę ir t. t.

Įkaito instituto turinys pakankamai išsamiai apibrėžtas šią problemą tyrinęusių autorių darbuose, šiek tiek pakoreguotas atskirame straipsnyje³², todėl čia apsiribosime pačiu bendriausiu jo apibūdinimu. *Įkaitas – tai kilnojamojo ar nekilnojamojo turto perdavimas įkaito laikytojui (kreditoriui) be teisės šį turtą nusavinti*, t. y. įkaitas, jo laiku neišpirkus, netampa kreditoriaus nuosavybe, o lieka įkaitu „amžinai“³³. Be to, įkaito teisė, kaip teisingai pastebėjo M. Tovstolis, įkaitą traktuoja kaip nedalomą visumą, o tai reiškia, kad dalinis kreditoriaus pretenzijų patenkinimas nereiškia sandorio pabaigos³⁴. Teisė į įkaitą pasibaigdavo sumokėjus visą įkeistu turtu garantuotą skolą. Čia pateiktas įkaito apibūdinimas bendriausiais bruožais leidžia apibrėžti ir **įkaito objektą** –

įkeisti buvo galima kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą. Šiuo klausimu nedaug konkretumo ir Pirmajame Statute³⁵. Tačiau ikistatutiniuose įkeitimo raštuose ir teismo bylose įkaito teisės objektas atsiskleidžia kur kas visapusiškiau: tai ne tik šiaip daiktai³⁶ (kilnojamas turtas) ar pavieniai dvarai³⁷ bei ištiesos žemės valdos ir naudmenys³⁸ (nekilnojamas turtas). Didysis kunigaikštis įkeitinėjo miestus su valsčiais, seniūnijas³⁹ (tiksliau pasakius – urėdus, kurie visada turėjo „materialų pagrindą“), „įkaito <...> objektas galėjo būti ir įvairūs pajamų šaltiniai: mokesčiai, teismo rinkliavos, muitai ir

³⁵ „<...> įkeista daiktą <...> kitam įkeistų <...>“ (Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 231, X. 4 str.); „<...> įkeistas valdas atgauti <...>“, „<...> dvarą ar kitą kurį nors savo daiktą <...> įkeistų <...>“, „<...> nekilnojamąjį arba kilnojamąjį turtą <...>“ (ten pat, X. 5 str.) ir t. t. Vėlesnėje išplėstinėje Statuto redakcijoje minimi įkeisti žmonės (Ten pat, p. 234, X. 11, 12 str.) [citatos išskirta – L. S.]

³⁶ „<...> заставил есми ему сыкнеть золотый <...>“ (Русская Историческая Библиотека (toliau – РИБ). Петербург, 1903. Т. 20, стб. 363–364, № 277 – tarp 1516 m. dokumentų); „<...> выкупили сребро <...> которое было в заставе <...>“ (Ten pat, stulp. 825–826, Nr. 187 – tarp 1514 m. dokumentų); „<...> заставил есми смушапку <...>“ (Ten pat, stulp. 1525–1526, Nr. 197 – tarp 1521 m. dokumentų); „<...> чару и ковшь его милость заставил мие <...>“ (Документы и регесты к истории литовских евреев. Санкт-Петербург, 1882. Т. I (1388–1550), с. 98, № 69 – 1519 m.) [citatos išskirta – L. S.]. Kai kurie LM knygos aktai (žr. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašų knyga 8. Vilnius, 1995 (toliau – LM. 8 UŽK), p. 281–282, Nr. 365 – 1508 m.) šia prasme labai informatyvūs – juose ištiesi įkeistų daiktų sąrašai: *sventenybės, brangenybės, kailiniai* ir kt.

³⁷ РИБ. Санкт-Петербург, 1910. Т. 27, стб. 534–535, № 22 (1494 m.); АЛМ, т. I, вып. 1, с. 92–93, № 237 (1496 m.); вып. 2, Варшава, 1897, с. 173, № 733 (1506 m.) ir kt.

³⁸ АЛМ, т. I, вып. 2, с. 68, № 557 (1500 m.); с. 86–87, № 595 (1501 m.) ir kt.

³⁹ LM. 8 UŽK, p. 185, Nr. 187 (1507 m.); Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11, Vilnius, 1997 (toliau – LM. 11 Įrašų), p. 58, Nr. 23 (1518 m.); Акты Литовско-Русского государственного, изд. М. Довнар-Запольским (1390–1529). Москва, 1899, вып. I (toliau – АЛРП), с. 167, № 147 (1519 m.) ir kt.

³¹ Žr. M. Maksimaitis, S. Vansevicius. Lietuvos valstybės ir teisės istorija, p. 43. Tiesa, S. Vansevicius 1962 m. rašė: „<...> XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje atsirado žemių, įkeistų už skolas“ (žr.: S. Vansevicius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos. Vilnius, 1962. P. 7).

³² С. Лазутка, Л. Ульвидайте. Правовые нормы залога, с. 59–63.

³³ Anot M. Vladimirskio-Budanovo, tai išskirtinis „lietuviško“ įkaito bruožas (М. Ф. Владимирский-Буданов. Заставное владение // Архив юго-западной России. Киев, 1911. Т. VI, ч. VIII (toliau – М. Ф. Владимирский-Буданов. Заставное владение), с. 8).

³⁴ М. Товстоліс. Суть застави за Літовським Статутом // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права при Укр. Акад. Наук. Київ, 1929, вип. VI, с. 5.

t. t.⁴⁰ Straipsnių apie įkeistus žmones (valstiečius) atsirado vėlesnėje išplėstinėje Pirmojo Lietuvos Statuto redakcijoje. Bet LM knygoje dar iki Statuto priėmimo gausu valstiečių įkeitimo aktų. Vienu atveju jie yra tik sudėtinė įkeičiamo dvaro dalis⁴¹, kitu – tampa „savaranikišką“ įkaito objektu⁴². Tačiau abiem atvejais įkaito laikytojui buvo perduodama (įkeičiama) teisė į valstiečių prievolas, o šitos teisės pažeidimai dažniausiai baigdavosi teismo bylomis⁴³. Maža to – buvo reikalaujama atlyginti įkaito laikytojui jo patirtus nuostolius dėl neatliktos tarnybos⁴⁴.

Taigi XV a. pab.–XVI a. I trečdalyje šaltiniai iš esmės patvirtina mūsų anksčiau pateiktą įkaito apibrėžimą.

Kalbant apie *įkaito teisės subjektą* reikia patikslinti ankstesnių tyrinėtojų nuomones.

⁴⁰ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 340. Šį autorių teiginį puikiai iliustruoja aktai: АЛРГ, с. 164–165, № 145 (1518 m.); LM. 11 [rašų, p. 86, Nr. 72 (1519 m.) ir kt.

⁴¹ „<...> в тых п(е)н(е)зех дал <...> двор <...> з людьми служебными и тяглыми, <...> и з озеры, и зь реками <...>“ (LM. 8 UŽK, p. 231, Nr. 279 – 1507 m.); „<...> в тыхх пенязех заставили <...> двор <...> со всими людьми <...> и с корчмьными пенязми, и зь ставы <...>“ (LM. 11 [rašų, p. 60, Nr. 27 – 1518 m.) ir kt.

⁴² „<...> пять чловековъ <...> заставиль быть <...> въ польчетвертацати копахъ грошей <...>“ (РИБ, т. 20, стб. 545, № 14 – 1507 m.) „<...> заставиль <...> человека своего <...>“ (Ten pat, stulp. 6, Nr. 5 – 1510 m.); „<...> заставиль человека своего <...> съ суполоно службою <...>“ (Ten pat, stulp. 167, Nr. 127 – 1514 m.) ir kt.

⁴³ Įkaito laikytojų suinteresuotumas valstiečių prievolėmis labai aiškiai atsispindi ir bylose: „<...> клячу <...> пограбилъ былъ, <...> а службы не было <...>“ (Ten pat, stulp. 6, Nr. 5 – 1510 m.); „<...> онъ того человека своего отнялъ, а тыхъ трехъ копъ не отдавши <...>, а мне службы съ него нетъ <...>“ (Ten pat, stulp. 167, Nr. 127 – 1514 m.) ir t. t.

⁴⁴ Ten pat, stulp. 54–55, Nr. 50 (1510 m.); stulp. 167–168, Nr. 127 (1514 m.); stulp. 1207–1208, Nr. 6 (1518 m.); Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga, Vilnius, 1995 (toliau – LM. 6 TBK), p. 55, Nr. 47 [1528 m.] ir kt.

M. Vladimirskis-Budanovas ir J. Adamusas linkę manyti, kad kreditoriai-įkaito laikytojai dažniausiai buvo miestiečiai, o tarp jų svarbiausia vieta atitektų žydams⁴⁵. Neneigiant šio fakto⁴⁶, reikėtų daugiau tikslumo: miestiečiai (tarp jų ir žydai) skolindavo palyginti nedideles pinigų sumas, taigi ir jiems įkeičiamas turtas nebuvo labai stambus. Didėsių finansinių galimybių turėjo ir stambesniais įkeitimais naudojosi nedidelė kreditorių žydų dalis. Tarp jų mūsų aptariamam laikotarpiui reikšmingiausia vieta atitenka broliams Jezofovičiams⁴⁷. Be to, kalbant apie žydų dalyvavimą LDK ūkiniame gyvenime, reikia nepamiršti to fakto, kad palankios sąlygos tokiai jų veiklai susiklostė tik po 1503 m., kai didysis kunigaikštis Aleksandras leido žydams grįžti į LDK. Yra dokumentų, bylojančių ir apie tai, kad miesto gyventojai ne tik skolindavo, bet ir patys įkeisdavo turtą⁴⁸.

Nekyla abejonių dėl feodalų ir didžiojo kunigaikščio dalyvavimo įkaito operacijose ir ypač stambiųjų žemvaldžių vaidmens šiame procese⁴⁹. Jie įkaito sandoriuose buvo ir įkeičiamo turto savininkai, ir laikini jo valdytojai (išskyrus didįjį kunigaikštį, kuris vis dėlto buvo tik įkaito davėjas). Tačiau kartais toks laikinas valdymas užsitęsavo – įkaitas pereidavo ir į laikytojų-kreditorių įpėdinių rankas. Kaip ryškiau-

⁴⁵ М. Ф. Владимирский-Буданов. Заставное владение, с. 20, 26; J. Adamus. Zastaw, s. 20–21.

⁴⁶ АЛМ, т. I, вып. 1, с. 15–16, 22–23, № 22, 45 (1486 m.); вып. 2, с. 183–184, № 753 (1506 m.); Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. Užrašymų knyga 5. Vilnius, 1993 (toliau – LM. 5 UŽK), p. 279–281, Nr. 164 (1506 m.); РИБ, т. 20, стб. 4–6, № 4 (1510 m.); LM. 6 TBK, p. 67–68, Nr. 73 [1529 m.].

⁴⁷ Žr.: J. Šiaučūnaitė. Michelis Jezofovičius – žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės verslininkas (XV a. pabaiga–XVI a. pirmasis trečdalis) // Lietuvos Metrikos studijos. Vilnius, 1998. P. 100, 106–109, 115–116.

⁴⁸ АЛМ, т. I, вып. 2, с. 68, № 557 (1500 m.).

⁴⁹ Apie tai žr.: С. Лазутка, Л. Ульвндайте. Правовые нормы залога, с. 64–65; Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 341.

sią tokio ilgalaikio įkeitimo pavyzdį daugelis tyrinėtojų nurodo Voluinės Vladimiro bei Lucko ir didesnės šių seniūnijų žemių dalies įkeitimą kunigaikščiams Sanguškoms. 1506 m. sausio 5 d. didysis kunigaikštis Aleksandras už 1000 kapų auksinų įkeitė Voluinės žemės maršalkai, o vėliau Lucko seniūnui Teodorui Januševičiui Vladimirą su valsčiumi, o paskui už 400 kapų – ir Lucką. Tuo tarpu vien iš Lucko pilies muitų kiekvienais metais įkaito laikytojas gaudavo 200 kapų pajamų. Po Teodoro Januševičiaus mirties jau Žygimantas Senasis 1508 m. gegužės 26 d. leido kitam, dar turtingesniai didikai kunigaikščiui Andriui Sanguškai gražinti Januševičiaus našlei 1400 kapų ir pačiam valdyti visas tas žemes, iki jos bus išpirtos. Po kunigaikščio Andriaus mirties 1529 m. įkai-tas perėjo jo sūnui Teodorui, kuris 1531 m. rugpjūčio 21 d. nutarė „dovanoti“ didžiajam kunigaikščiui skolą, mainais gaudamas privilegiją laikyti tas žemes „iki gyvos galvos“⁵⁰. Šito įkaito (kaip ir kai kurių kitų) „istorija“ kiek koreguoja M. Vladimirkio-Budanovo teiginį apie įkaito „amžinumą“ – įkai-tas kartais keičia savo pavidalą ir virsta „amžino laikymo“ ar valdymo objektu.

PLS konkrečiai neįvardija įkaito teisės subjektų, nekalba nei apie jų turtinę, nei socialinę padėtį, tačiau paties įkeitimo sandorio esmė reikalauja iš jo dalyvių tam tikro turto „cenzo“. Dviprasmiškoje situacijoje atsiduria valstiečiai (ypač didžiojo kunigaikščio). Jų padėtis visuomenėje ir XVI a. pirmojoje pusėje likviduojamo valstiečių alodo apraiškos („tai netiesiogiai patvirtina kai kurie PLS straipsniai ir jau visiškai aiškiai įtvirtina papildomieji plačiosios re-

dakcijos straipsniai“⁵¹ bei kai kurie teismų ak-tai⁵²) lyg ir darytų valstiečių dalyvavimą įkaito operacijose sunkiai įmanomą. Juolab kad panašaus pobūdžio draudimas valdovo valstiečiams aktuose užfiksuotas dar gerokai iki PLS priėmimo⁵³. Tačiau nepaisant viso šito apstu ir aktų, kuriuose valstiečiai (tiesa, dažniausiai didžiojo kunigaikščio) dalyvauja įkeitimo sandoriuose kaip įkeičiantys pusė⁵⁴. K. Jablonskis teigia, kad „valstiečiai galėjo įkeisti <...> savo žemės sklypus, gavę savo feodalų sutikimą.“⁵⁵ Negana to, valstiečiai būdavo ir įkaito laikytojai (tiesa, mums žinomi faktai kiek vėlesni, jau įsigaliojus Pirmajam Statutui). 1530 m. balandžio 5 d. Žygimanto Senojo maršalkos Motiejaus Vaitiekaičio Jonaičio teismas nagrinėjo dviejų valdovo arklinių (valstiečių) ginčą dėl žemės pirkimo-pardavimo. Per teismą paaiškėjo, kad anksčiau (matyt, dar iki PLS priėmimo) žemė buvo įkeista⁵⁶. Vėlgi 1530 m. birželio 4 d. karalienės Bonos raktininkui (valstiečiui) Mikitai Grinevičiui, „nors ir nevalia pardavinėti nei įkeitinėti žemes paprastiesiems žmonėms“,

⁵¹ Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylą knyga. Vilnius, 1997 (toliau – LM. 4 TBK), p. XXXIII (turimi galvoje VI. 6 ir VIII. 21 str.).

⁵² Ten pat, p. 220, Nr. 256; p. 400, Nr. 503.

⁵³ АЛМ, т. I, вып. 2, с. 86, № 595 (1501 m.); toks draudimas pakartotas 1525 m. (žr.: Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12, Vilnius, 2001 (toliau – LM. 12 UŽK), p. 363, Nr. 453).

⁵⁴ АЛМ, т. I, вып. 1, с. 124, № 316 (1496 m.); LM. 12 UŽK, p. 458, Nr. 598 (1526 m.); LM. 6 TBK, p. 45, Nr. 35 [1528 m.] ir kt. Valstiečius kaip įkaito teisės subjek-tus mini ir kiti autoriai (žr.: М. Ф. Владимирский-Буданов. Заставное владение, с. 16–17; И. П. Новицкий. Содержание актов о крестьянах // Архив Юго-западной России. Киев, 1876. Т. I, ч. 6 (toliau – И. П. Новицкий. Содержание актов), с. 11; J. Jurginis. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962. P. 154).

⁵⁵ K. Jablonskis. Istorija ir jos šaltiniai. Vilnius, 1979. P. 210.

⁵⁶ LM. 6 TBK, p. 114, Nr. 157: „<...> отец его небожчыкъ Лаврынъ заставиль мне поле свое отчызнае в трох копахъ грошей <...>“

⁵⁰ AKS, t. III, Lwów, 1890, p. 56–57, Nr. LXXXVI; p. 340, Nr. CCCLVI; p. 389, Nr. CDXIX; И. Малиновский. Сборник материалов, относящихся к истории панов рады Великого княжества Литовского. Томск, 1901 (toliau – И. Малиновский. Сборник), с. 1, № 1; с. 17, № XVI; М. К. Любавский. Литовско-русский сейм. Москва, 1900. С. 177–178.

tačiau „dėl karalienės <...> ir dėl jo prašymo“ leidžiama žemę „už tuos pinigų laikyti“⁵⁷.

Problemos tyrinėtojai sutaria, kad visos įkaito aplinkybės ir sąlygos buvo aptariamoms sudarant sandorį surašomuose *įkeitimo raštuose*⁵⁸. Tačiau PLS X skyriuje⁵⁹, kuris skirtas įkaito teisei, apie tokius raštus užsimenama labai fragmentiškai (X. 4, 5, 9 str.). Jų formuliaras, sudarymo tvarka, vieta ir pan. išsamiai atsispindi būtent ikistatutiniuose aktuose. Pirmiausia jie neginčytinai liudija paties rašto buvimą⁶⁰; antra, XV a. pab.–XVI a. pr. aktai leidžia teigti, kad sudarant sandorį surašytas įkeitimo raštas buvo daug lemiantis dokumentas⁶¹. Tiek privačių feodalų, tiek didžiojo kunigaikščio valdų įkeitimo raštus turėdavo įkaito laikytojas. Įkaito laikui pasibaigus tokie raštai

buvo gražinami turto savininkui kartu su gražinamu turtu⁶². Didžiojo kunigaikščio įkeitimo raštai irgi nebuvo išimtis: tik pasibaigus sandoriui, jie atsidurdavo valdovo raštinėje⁶³ (tai liudija ir jų gausa LM knygoje). Be to, kiekvieną kartą, pakartotinai įkeičiant dvarą tam pačiam asmeniui, buvo sudaromas naujas dokumentas (tai ypač ryšku įkeičiant didžiojo kunigaikščio dvarus)⁶⁴. Kaip pastebėjo V. Pičeta⁶⁵, Statuto pasirodymo metu teisminė praktika jau buvo sukūrusi gana griežtą įkeitimo rašto formuliarą (tiesa, autorius kalba apie didžiojo kunigaikščio sandorius). Rašte pirmiausia paprastai įvardijamas įkaito objektas ir suma, kurią gaus valstybės išdas; toliau išvardijama visa tai, ką gauna įkaito laikytojas. Didysis kunigaikštis, įkeisdamas dvarą, valsčių ar pan., apriboja arba net visiškai sustabdo savo administracijos įgaliojimus. Įkaito rašte išvardijamos ir įkaito laikytojo pareigos didžiajam kunigaikščiumi, nurodoma įkaito trukmė. Raštas pagal nusistovėjusį formuliarą baigdavosi įkaito laikytojo ir jo ipėdinių (laikytojui mirus) teisių gynimu. Tačiau didžiojo kunigaikščio administracijos atstovai, laikinai netekę savo įgaliojimų, kai kurias pareigas vis dėlto privalėjo atlikti. Dvaro įkeitimo raštą paprastai „lydėdavo“ to dvaro

⁵⁷ LM. 4 TBK, p. 400, Nr. 503.

⁵⁸ М. Ф. Владимирский-Буданов. Заставное владение, с. 82; J. Adamus. Zastaw, s. 32. Abu tyrinėtojai mini ir žodinio susitarimo galimybę, tačiau tada sandoris turi vykti liudytojų akivaizdoje, mat jie konfliktinėje situacijoje turi lemiama balsą patvirtinant arba paneigiant įkeitimo faktą (taip pat žr. РИБ, т. 20, стб. 431, № 324; стб. 455, № 343; стб. 488–489, № 362 – 1511 m.).

⁵⁹ PLS, т. 2, d. 1, p. 258–267 (toliau tekste žymėsime tik straisnius).

⁶⁰ „<...> и на то <...> листъ свой записаны дали <...>“ (АЛМ, т. I, вып. 1, с. 44, № 104 – 1494 m.); „<...> на штожъ и листы <...> брата нашего [d. k. Aleksandro – L. S.] мел <...>“ (LM. 8 UŽK, p. 349, Nr. 479 – 1510 m.); „И на то запис на заставу перед нами вкazyвал“ (РИБ, т. 20, стб. 779, № 160 – 1511 m.); „<...> на штожъ есьмо ему и листъ нашъ заставный дали<...>“ (LM. 11 [rašč, p. 67, Nr. 40 – [1518 m.]]).

⁶¹ АЛМ, т. I, вып. 1, с. 92–93, № 237 (1496 m.); nors pasitaiko atvejų, kai bylos baigtį nulemdavo vienos iš besiginčijančių pusių priesaika (žr. РИБ, т. 20, стб. 1075–1076, № 357 – 1522 m.) arba liudytojų parodymai (Ten pat, stulp. 991, Nr. 284 – 1517 m.). Atrodo, kiek kitaip buvo LDK miestuose – čia svarbus įrašas rotušės knygoje („<...> въ книггахъ на ратушу тая речъ записана естъ <...>“ – АЛМ, т. I, вып. 1, с. 22, № 45 – 1486 m.); bylos baigtį nulėmė būtent jis. Tačiau įkaito ir miestų savivaldos teisės peripetijos galėtų būti atskiro tyrimo objektas.

⁶² „А што ся дотычьеть листа <...> казали есмо ей отдати <...> и того человека на тотъ жо рокъ поступити“ (РИБ, т. 20, стб. 137–138, № 105 – 1514 m.); „<...> листъ заставный мает(ь) ему [įkaito davėjui – L. S.] отдати“ (LM. 4 TBK, p. 52, Nr. 13 – 1522 m.); „<...> а листъ ее заставный на того человека <...> мел ей [įkaito davėjai – L. S.] вернуть“ (LM. 6 TBK, p. 47, Nr. 37 – [1528 m.]).

⁶³ „Мы тотъ листъ нашъ казали в него до канцлерей нашею взяти“ (LM. 11 [rašč, p. 51, Nr. 14 – 1518 m.).

⁶⁴ „<...> и на то ему другици листъ заставный данъ“ (Ten pat, p. 61, Nr. 28 – [1518 m.]); „<...> какъ в первомъ листе нашемъ заставномъ ему выписано“ (Ten pat, p. 74, Nr. 52 – 1518 m.).

⁶⁵ В. И. Пичета. Белоруссия и Литва XV–XVI вв., Москва, 1961 (toliau – В. И. Пичета. Белоруссия), с. 201.

inventorius, kurio sudarymu ir saugojimu pasirūpinti buvo vaivados pareiga⁶⁶.

Kaip vienas iš klasikinių įkeitimo rašto pavyzdžių buvo minimas⁶⁷ Žygimanto Senojo raštas Trakų vaivadaičiui Stanislovui Astikui, kuriam 1518 m. didysis kunigaikštis įkeitė Merkinės dvarą ir valsčių⁶⁸. Pastarąjį dešimtmetį suintensyvėjęs Lietuvos Metrikos publikavimas leidžia tvirtinti, kad ne vienas 1518–1519 m. didžiojo kunigaikščio duotas įkeitimo raštas gali būti tokio rašto formuliaro etalonu⁶⁹. Sandorio rašto „išbaigtumas“ buvo to meto kasdienybės atspindys – nuo XV a. pabaigos išdui nuolat trūko pinigų. Tik didysis kunigaikštis, būdamas nominalus valstybės žemės savininkas, galėjo laisvai disponuoti valstybiniais dvarais, taigi iš dalies išspręsti ir išdoto problemas. Tą jis darė skolindamasis iš stambių žemvaldžių ir įkeisdamas jiems dvarus, valsčius ir t. t. Padažnėjęs Aleksandro valdymo pabaigoje, 1516–1529 m. šis procesas pasiekė apogėjų⁷⁰. Tačiau valdo-

vui iškilo reali grėsmė likti be dvarų, valsčių⁷¹ ir pinigų, kadangi už įkeičiamą turtą gaunamos sumos buvo vienkartinė „injekcija“, o pinigų trūko nuolat. Išdoto padėtis buvo tokia katastrofiška, kad ją teko svarstyti 1522 m. seime Gardine. Stambiausieji kreditoriai „dovanojo“ didžiajam kunigaikščiui skolas ir „grąžino“ valdovo įkeistą Uteną, Darsūniškį, Mozyrių, Melniką, Eišiškes, Ukmergę, Merkinę ir kt.⁷² Už tokį „pasiukojimą“ kreditoriams buvo atlyginta – minėtos valdos liko didikų rankose kaip laikymai „iki gyvos galvos“.

Kai kuriuose privačių feodalų sandoriuose irgi galime rasti teismų praktikos sukurta „klasikinį“ įkeitimo rašto formuliarą⁷³, tačiau dokumentuose (bent jau publikuotuose) jie pasitaiko rečiau.

XVI a. pirmųjų dešimtmečių įkeitimo raštai liudija jau susiklosčiusias tvirtas *naudojimosi įkaitu* tradicijas. Juridiškai nebūdamas įkeisto nekilnojamojo turto savininku, faktiškai kreditorius-įkaito laikytojas tam tikram laikui tapdavo vienvaldžiu šeimininku. Jau minėjome, kad didžiojo kunigaikščio įkeistuose dvaruose ar valsčiuose buvo sustabdomi visi valdovo administracijos įgaliojimai. Savininko teisės bei valdžia laikinai apribojamos ir privačių feodalų dokumentuose⁷⁴. Tuo tarpu įkeisto nekilnoja-

⁶⁶ М. К. Любавский. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства до времени издания Первого Литовского Статута, Москва, 1892 (toliau – М. К. Любавский. ОД), с. 148, 159.

⁶⁷ С. Лазутка, Л. Ульвидайте. Правовые нормы залога, с. 66; Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 340.

⁶⁸ АЛРГ, с. 163–164, № 144; ЗАВКЛ, с. 28, № 9; ЛМ. 11 Iрашц, p. 57, Nr. 22.

⁶⁹ ЛМ. 11 Iрашц, p. 51–52, Nr. 14; p. 56–57, Nr. 21; p. 60, Nr. 27; p. 63–64, Nr. 34; p. 67–68, Nr. 40 ir t. t. Nelabai savo formuliaru skiriasi ir kai kurie ankstyvesni įkeitimo raštai (žr. АЛМ, т. I, вып. 2, с. 161–162, № 712 – 1505 m.; ЛМ. 8 Ужк, p. 256–257, Nr. 314 – 1508 m.; p. 349, Nr. 479 – 1510 m.), tik juose nėra valdovo administracijos teisių apribojimų. Tačiau М. Лиубавский (žr. М. К. Любавский. ОД, с. 152), kalbėdamas apie 1515 m. Eišiškių ir Varėnos įkeitimą sako, kad „įkeitimo rašte randame ir įprastą punktą“ apie valdovo administracijos įgaliojimų apribojimą.

⁷⁰ В. И. Пичета. Белоруссия, с. 200; М. К. Любавский. ОД, с. 97, 103–104, 107 ir t. t. Ši faktą patvirtina kai kurie mūsų jau minėti ir daugelis kitų aktų (ЛМ. 11 Iрашц, p. 103–104, Nr. 90 [1522 m.]; ЛМ. 25 Ужк, p. 94–96, Nr. 29 (1523 m.) ir t. t.). Taip pat žr.: К. Pietkiewicz. Metryka Litewska – księga wpisów za lata 1516–1518 // Lituanos-Slavica Posnaniensia, Studia Historica, VI, 1994. Poznań, 1995. S. 165–189.

⁷¹ Apie 1519 m. valdovas pranešė, kad „вси наши дворы <...> позаставляли <...> нижли еще один Могилев не в заставе“ (И. Малиновский. Сборник, с. 160, № XXXIII), tačiau 1522 m. Gardino seime ir Mogiliovas minimas kaip įkeistas (Н. А. Максмейко. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. Харьков, 1902 (toliau – Н. А. Максмейко. Сеймы), с. 65).

⁷² Н. А. Максмейко. Сеймы, с. 64–65. Nors, kaip paaiškėjo visuotinio Vilniaus seimo metu, ne visos skolos 1522 m. valdovui buvo „dovanotos“ – dalis 1529 m. sidabrinės buvo skirta likusiems įkeistiems valdovo dvarams išpirkti (АЗР, Санкт-Петербург, 1848, т. II, с. 204, № 161).

⁷³ Tiesa, mūsų turimas pavyzdys datuojamas 1530 m. (ЛМ. 6 ТВК, p. 218–219, Nr. 307).

⁷⁴ РИБ, т. 20, стр. 6, № 5 (1510 m.).

mojo turto laikytojas stengėsi iš jo gauti maksimalias pajamas, beatodairiškai išnaudodamas priklausomus žmones⁷⁵. Toks naudojimas ir laikymas ne kartą baigdavosi įkeisto dvaro nuskurdinimu, todėl teismuose atsirasdavo bylų dėl jėga susigrąžinto turto, įkaito laikui nepasibaigus⁷⁶. Matyt, ne veltui įkeitimo raštuose buvo stengiamasi kuo išsamiau išvardyti ir nustatyti įkaito laikytojo teises ir pareigas, atsižvelgiant ir į įkaito davėjo interesus. Tačiau ikistatutinėje teismų praktikoje pasitaiko faktų, bylojančių ir apie įkaito davėjų nusižengimus⁷⁷.

Naudojimosi įkeistu turtu samprata buvo tokia plati, kad įkaito laikytojas turėjo perikeitimo teisę, t. y. įkaito laikytojas svetimą turtą bet kada galėjo įkeisti trečiam asmeniui⁷⁸. Perikeitimo faktus XVI a. antrojoje pusėje mini M. Vladimirkis-Budanovas, J. Adamusas⁷⁹. Šaltiniai kol kas neleidžia nei patvirtinti, nei paneigti perikeitimo už didesnę sumą galimybę, tačiau perikeitimo reglamentavimas PLS (X, 2, 4 str.) rodo šią problemą egzistavus.

⁷⁵ Nors įkaito laikytojas, kaip pastebėjo V. Pičeta, neturėjo teisės didinti prievolių, realybė dažniausiai būdavo priešinga (žr. *В. И. Пичета*. Белоруссия, с. 273).

⁷⁶ Tokį faktą mini ir N. Maksimeiko (žr. *Н. А. Максимейко*. Сеймы, с. 75–76); specialiai panašaus pobūdžio įkeitimo raštus įsigaliojus PLS tyrinėjo I. Novickis (*И. П. Новицкий*. Содержание актов, с. 144); šitokių reiškinių Antrojo Lietuvos Statuto galiojimo laikotarpiu mini ir M. Vladimirkis-Budanovas (*М. Ф. Владимирский-Буданов*. Заставное владение, с. 39–45).

⁷⁷ Dažniausiai tai bylos dėl įkeisto turto susigrąžinimo jėga, neatidavus skolos. Tačiau jose apie įkaito laikytojo savalę net neužsimenama (РИБ, т. 20, стб. 6, № 5; стб. 54–55, № 50 – 1510 m.; стб. 1496–1498, № 173 – tarp 1521 m. dokumentu).

⁷⁸ LM. 8 UžK, p. 363, Nr. 501 (1510 m.); РИБ, т. 20, стб. 656–657, № 92 (1511 m.); LM. 12 UžK, p. 284, Nr. 303 (1524 m.) – perkeitimas už tą pačią sumą; tačiau yra žinomas ir didžiojo kunigaikščio įkeisto Aukštadvario perikeitimas už mažesnę sumą (LM. 4 ТВК, p. 52, Nr. 13 – 1522 m.).

⁷⁹ *М. Ф. Владимирский-Буданов*. Заставное владение, с. 73–78; *J. Adamus*. Zastaw, s. 59–65 (paiteikia keletą perikeitimo faktų iki PLS priėmimo).

Kreditorius, primdamas įkeisto dvaro valdymą, prisiimdavo ir visus su tuo dvaru susijusius įsipareigojimus (jeigu įkeitimo rašte nebūdavo išlygų). PLS X. 1 ir 2 str. numato tokį kazusą, tačiau nei prievolių, nei mokesčių dydis nekonkretinamas. Visa tai atspindi aktuose, ypatingą dėmesį skiriant karo prievolei⁸⁰. Beje, ši prievolė įkeistų dvarų atžvilgiu PLS II skyriaus įvade suformuluota labai aiškiai: didžiojo kunigaikščio įkeistiems dvarams padaryta išlyga: „<...> kas laikytų iš mūsų įkeistą mūsų dvarą, tai tas neprivalės <...> išrengti [į karo tarnybą – L. S.] vaikina <...>“⁸¹ Taigi, kaip matome, valstybės „galingieji“, daugiausia kaip tik ir laikę didžiojo kunigaikščio įkeistus dvarus, sugebėjo gauti sau rimtų lengvatų. Tačiau tie patys didikai, laikę įkeistus privačius dvarus, karo prievolę privalėjo atlikti⁸².

PLS nesukonkretinta ir *įkaito trukmė*: apsiribojama tik abstrakčiais pasakymais „įkeistų nurodytam laikui“, „įkeistų tam tikram terminui“, „įkeistų <...> terminuotai“⁸³. Įkaito trukmė nustatydavo besitariančios šalys⁸⁴. Dokumentuose aptinkama įvairių terminų – nuo trumpalaikio (1–3 metai)⁸⁵ iki ilgalaikio (5–12 metų)⁸⁶. Tačiau pasitaiko ir tokių įkeitimo raštų, kur įkaito trukmė nusakoma formuluote „kol pinigų grąžins“⁸⁷. Taigi galima teigti įkaitą buvus *terminuotą* ir *neterminuotą*. Remiantis

⁸⁰ РИБ, т. 33, Петроград, 1915, стб. 9, 10, 14–15, 16 ir kt.; taip pat žr. *J. Adamus*. Zastaw, s. 55–56.

⁸¹ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 139.

⁸² РИБ, т. 33, стб. 9, 10, 14–15, 16 ir kt.

⁸³ Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 231–233, X. 5, 7–9 str.

⁸⁴ *М. Ф. Владимирский-Буданов*. Заставное владение, с. 93.

⁸⁵ АКС, т. III, p. 28, Nr. XLIV (1497 m. – 1 metams); LM. 11 Įrašų, p. 86–87, Nr. 73 ([1519 m.] – 3 metams).

⁸⁶ LM. 6 ТВК, p. 45, Nr. 35 ([1528 m.] – 5 metams); p. 66, Nr. 69 (1529 m. – 12 metų).

⁸⁷ LM. 5 UžK, p. 263, Nr. 146 (1503 m.); LM. 8 UžK, p. 231, Nr. 279 (1507 m.); LM. 11 Įrašų, p. 56, Nr. 21 (1518 m.).

minėtais aktais peršasi išvada, kad terminuotas įkaitas būdingesnis privačių asmenų vykdytiems įkeitimams (nors pasitaiko ir neterminuoto atvejų⁸⁸). Įkeičiant didžiojo kunigaikščio turtą įkaito trukmė sukonkretinama rečiau – dažniausiai apsiribojama būtent minėta formule. Tai, matyt, nulėmė mūsų jau akcentuota nelengva išdo padėtis, kadangi dažnai, negrąžinus vienos skolos, buvo skolinamasi dar kartą⁸⁹. Nors nėra taisyklės be išimties – kai kuriuose didžiojo kunigaikščio raštuose visgi nurodoma konkreti įkaito trukmė⁹⁰.

Tačiau tarp to laikotarpio aktų aptinkame ir kitokio pobūdžio įkeitimo raštų, kuriuose nukrypstama nuo klasikinės tokio rašto formos. Vienas iš tokių galimų nukrypimų – įkaito laikytojo gaunamos pajamos iš įkeisto turto traktuojamos ne kaip palūkanos už paskolintus pinigus (kaip įprasta), jomis tiesiog gražinama paskolinta suma, ir tai turi būti padaryta per tam tikrą konkretų laikotarpį. Terminui pasibaigus, įkeistas turtas gražinamas jo savininkui. Ryškiausias tokio rašto pavyzdys – 1518 m. gruodžio 15 d. Žygimanto Senojo raštas Abraomui Jezofovičiui dėl pasiskolintų 8000 kapų. Tą sumą kreditorius turi susigrąžinti per 8 metus ir dėl to jam suteikiama teisė naudotis maito mokesčiais bei pajamomis iš Brastos druskos ir vaško muitinių bei visų joms priklausančių Gardino, Drohičino, Bielsko, Kameneco, Melniko muitinių. Tačiau ir šiuo atveju didysis kunigaikštis apriboja savo bei savo aplinkos galias. Rašto pabaigoje tradiciškai aptarta kreditoriaus mirties situacija⁹¹.

⁸⁸ РИБ, т. 27, стб. 534–535, № 22 (1494 m.); т. 20, стб. 281–282, № 212 (1516 m.); LM. 1 UŽK, p. 135, Nr. 681 (1523 m.); LM. 12 UŽK, p. 306, Nr. 348 (1524 m.).

⁸⁹ АЛМ, т. I, вып. 2, с. 178–179, № 744 (1506 m.); LM. 11 Iрашų, p. 51–52, Nr. 15 (1518 m.); p. 66–67, Nr. 39 (1518 m.) ir kt.

⁹⁰ LM. 11 Iрашų, p. 80–81, Nr. 65 ([1519 m.] – 9 metams); p. 86–87, Nr. 73 ([1519 m.] – 3 metams); p. 93–94, Nr. 76 (1519 m. – 5 metams).

⁹¹ АЛПГ, с. 164–165, № 145.

Taigi ne visada pajamos iš įkeisto turto virsdavo palūkanomis, tai būdingiau didžiojo kunigaikščio turto įkeitimui. Be to, kartais didžiojo kunigaikščio įkaitas siedavosi su laikymais (*державы*), kurie buvo dalijami už ištikimą tarnybą valdovui ir su ja susijusioms išlaidoms atlyginti. Antai kai valdovo dvarionis Danila Dedkavičius paprašė duoti jam laikyti Bragino valsčių tol, kol jis susigrąžins tarnybai Ordoje išleistus pinigus, 1506 m. liepos 8 d. didysis kunigaikštis Aleksandras Vilniuje išdavė prašytojui raštą, kuriame išvardijama, kuo Danila Dedkavičius gali naudotis. Rašto pabaiga įprasta – garantijos Danilos ipėdiniamis jo mirties atveju, draudimas valdovo pareigūnams kištis į valsčiaus reikalus⁹². Šis atvejis vėl kiek išskirtinis (bet, manome, ne vienintelis): dvarionis pirmiausia išleidžia savo pinigus, vykdamas į valdovo tarnybą, o jiems susigrąžinti gauna laikyti valsčių. Tačiau visi formalumai tokie pat, kaip ir įkeitimo atveju: apribojamos valdovo pareigūnų galios, laikytojas yra visateisis valsčiaus šeimininkas. Tik (kaip ir Abraomas Jezofovičius) palūkanų jis negaus, o išleistus pinigus susigrąžins būtent iš valsčiaus pajamų.

Nors PLS įkaito laikymo trukmė nurodyta, tačiau X skyriaus 5-ame straipsnyje nustatyta *įkaito gražinimo procedūra*: jeigu įkaito laikytojas nenorėtų jo gražinti sutartyje numatytu laiku, o pašauktas į teismą neatvyktų, tada teismas paima iš įkaito savininko gautą kreditą, o savininką įvesdina į įkeistą dvarą. Tai jau buvo gyvenimo realijų ir teismų praktikos padiktuota norma, kadangi terminuotas įkaitas byloje labai dažnai susijęs su nenoru gražinti įkeistą (dažniausiai nekilnojamąjį) turtą. Negrąžinimo priežastys ir motyvai būdavo įvairiausi. Įkaito gražinimą ypač patogiu buvo vilkinti pasikeitus turto savininkui⁹³. Bet dažniausiai

⁹² Ten pat, p. 117–118, Nr. 92.

⁹³ AKS, t. III, p. 273, Nr. CCLXXXV (1525 m.).

įkaito laikytojai (o dar dažniau jų įpėdiniai) *neigdavo įkeitimo sandorį sakydami, kad vienokį ar kitokį turtą pirko*. 1517 m. valdovo teismas nagrinėjo bylą, kurioje Žiežmarių bajoras Martynas Montautavičius skundė Kernavės bajorus Vaitiekų ir Stasį Janavičius, kurie atsisakė gražinti jo tėvo įkeistą žemę. Atsakovai visokiais būdais bandė įrodyti, kad tai ne įkeista, o pirкта žemė⁹⁴. Ieškovui „priesaika ir <...> liudytojų parodymais“⁹⁵ pavyko įrodyti savo ieškinio teisėtumą ir susigražinti tėvonines žemes.

Pasitaikydavo atvejų, kai įkaito laikytojas *tiesiog nenori gražinti įkaito* (bylose neatsispindi motyvai). Štai apie 1516 m. Žygimanto Senojo nurodymu į teismo knygas įrašytas Jono Stankaičio Bernatavičiaus skundas, kad įkaito laikytojai Jadatavičiai neima iš jo pinigų ir įkeistos žemės negražina; negana to, vengia į teismą atvykti⁹⁶. Ir įsigaliojus Pirmajam Lietuvos Statutui, įkaito laikytojai specialiai slapstydavosi nuo įkaito davėjų bei teismo ir negražindavo įkaito⁹⁷. Vienoje byloje, nagrinėtoje PLS priėmimo išvakarėse (1529 m. sausio 22 d.), nurodomos net dvi priežastys, dėl kurių įkaito laikytojai negražindavo įkaito. Viena iš jų – dar *nepasibaigęs įkeitimo laikas*⁹⁸. Šiuo klausimu teismo sprendimas buvo vienareikšmis – dvaras paliekamas įkaito laikytojui iki pasibaigus terminas⁹⁹. Ši norma įvairiais aspektais atspindė-

ta ir Statute (X. 5, 9 str.). Kita priežastis – *įkaito davėjas* Volkovysko bajoras Grinius Petravičius *nori išpirkti savo turtą ne nuosavais, o skolintais pinigais*. Teismas įkaito davėjui tokios galimybės nesuteikė. Šitaip buvo ne tik ginamos įkaito laikytojo teisės, bet ir rūpinamasi, „kad bajorų dispozicijoje esančios didžiojo kunigaikščio žemės nebūtų įkeičiamos prievartiems savininkams bei jų bajorams“¹⁰⁰.

Tačiau teismo sprendimai dėl įkaito išpirkimo svetimais pinigais iki PLS įsigaliojimo nevienodi. Išlikusios ankstyvesnės bylos liudija, kad kai kada įkaitą nustatytu laiku galėjo išpirkti dar gyvo įkaito davėjo giminės. Taip atsitikdavo tada, kai įkaito davėjas finansiskai nepajėgdavo to padaryti pats. Antai 1511 m. Brastos pavieto žemionis Stavskis apskundė valdovo dvarionį Andrių Ložką, kad šis negražina įkeisto dvaro Stavskio tetai, kuri pasiruošusi rašte nustatytu laiku išpirkti giminaičio dvarą. Valdovo teismas išsprėdė bylą ieškovo naudai – įpareigojo Ložką paimti pinigus iš Stavskio tetos ir gražinti įkeistą dvarą¹⁰¹. Tačiau PLS neįteisino tokios giminaičių teisės. Yra tik viena išimtis, užfiksuota X. 8 straipsnyje, kuri buvo taikoma terminuotam įkaitui: „<...> jeigu kas ir dvarą įkeistų terminuotai su praradimo sąlyga <...> ir iki to laiko negalėtų išpirkti, tuomet tas, kuris įpirko, turi pranešti giminėms, kad giminaičiai tą dvarą išpirktų <...>“¹⁰². Bet vėlgi – giminaičiams neišpirkus įkeisto dvaro per vienerius metus, jis prarandamas (pereina kreditoriaus nuosavybėn). Šitokia PLS nuostata, atrodytų, gina tėvoninę žemėvaldą – siekiama suteikti galimybę išsaugoti žemės valdas bent jau giminės rankose. Šiuo klausimu istoriografijoje yra keletas nuomonių. M. Liubavskis ir M. Vladimirskis-Budanovas tai bandė

⁹⁴ РИБ, т. 20, стб. 990, № 284: „А [Яновичи] поведили <...> ижъ отецъ ихъ въ его ойца и въ него самого туо землю купиль обелъ. На што жъ и тотъ братъ ихъ <...> поведиль въ себе листь купчий. А потомъ они поведили <...> ижъ тотъ листь купчий въ нихъ згорелъ“ (1517 m.).

⁹⁵ Ten pat, stulp. 991.

⁹⁶ Ten pat, stulp. 1157–1158, Nr. 434.

⁹⁷ LM. 6 ТВК, p. 191, Nr. 270 (1541 m.).

⁹⁸ „<...> заставили они мне на рокъ до дванадцати летъ, а такъ тая дванадцать летъ не вышла, а они мне тыи п(е)нези отдають“ (Ten pat, p. 66, Nr. 69).

⁹⁹ „<...> а земль тыхъ заставныхъ маест(ь) панъ Василей [įkaito laikytojas valdovo dvarionis Vosylius Trizna – L. S.] поступити на тотъ рокъ, яко в листе заставномъ описано“ (Ten pat).

¹⁰⁰ LM. 6 ТВК, p. CIII.

¹⁰¹ РИБ, т. 20, стб. 654, № 90.

¹⁰² Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.), p. 233.

aiškinti giminės bendros nuosavybės gynimu¹⁰³. Tačiau M. Dovnar-Zapolskio nuomone, ši PLS nuostata atsirado todėl, kad maždaug tuo metu „aukščiausioji valdovo teisė [į žemę – L. S.] užgožė privačių asmenų teisę“, o tėvoniinė teisė į žemę užleidžia „vietą sąlyginei ir ribotai [teisei – L. S.]“¹⁰⁴. Nekilnojamojo turto nenusavinamumo idėjos atsispindi ir to meto aktuose. PLS priėmimo išvakarėse (apie 1529 m.) trys velionio Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Mikalojaus Mikalojaičio Radvilos sūnūs Mikalojus, Jonas ir Stanislovas, pasidaliję gausų tėvo palikimą, sudarė savotišką sutartį, kurioje „negali be kitų (brolių – L. S.) žinios <...> niekam [kitam] užrašinėti, atidavinėti, dovanoti, įkeisti ar parduoti ir jokių kitu būdu jų [tėvo paliktų dvarų – L. S.] iš savo rankų kitiems savo giminėms perleidinėti.“¹⁰⁵ Kaip matome iš šio susitarimo, net giminės galimybės vienaip ar kitaip valdyti ar naudotis brolių turtais yra gana kategoriškai ribojamos.

Sudarant sandorį būdavo įsipareigojama atlyginti būsimas išlaidas įkaito laikytojui¹⁰⁶.

¹⁰³ М. К. Любавский. ОД, с. 561–562; М. Ф. Владимирский-Буданов, Заставное владение, с. 9.

¹⁰⁴ М. Довнар-Запольский. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонахъ. Киев, 1901. Т. I, с. 591.

¹⁰⁵ Lietuvos Metrikos studijos, p. 80.

¹⁰⁶ АЛМ, т. I, вып. 1, с. 22–23, № 45 (1486 m.); с. 44–45, № 104 (1494 m.).

1524 m. valdovo teisme buvo nagrinėjama byla, kurioje įkaito davėjas Jonas Davaina skundė įkaito laikytoją Trakų kaštelioną ir Gardino seniūną Jurgį Mikalojaičį Radvilą, kad šis neimamas pinigų ir negražinąs įkeisto Indūros dvaro. Įkaito davėjui teisme atstovaujantis jo tarnybininkas Kostiuška Kostomolockis nurodė labai aiškiai priežastį – dvaro savininkas atsiskokė sumokėti seniūnui tai, „ką ponas seniūnas išleis tam dvarui“ ir ką Davaina buvo įsipareigojęs įkeičiant¹⁰⁷. Vadinasi, kartais įkeisto turto negražinimo priežastimi tapdavo įkaito davėjo nevykdomi įsipareigojimai.

LM aktai ir kiti mūsų čia analizuoti šaltiniai liudija, kad įkaito (pirmąkart paminėto 1387 m. privilegijoje) normos rengiant ir priimant Statutą jau buvo susiklosčiusios ir turėjo tam tikras tradicijas. PLS jas tik įteisino. Vis dėlto ikistatutinėje teismų praktikoje šio teisinio instituto (kaip, beje, ir kai kurių kitų) normos atspindėtos gerokai įvairiapusiškiau. Nuodugnesnis jų reglamentavimas sietinas su ūkiniais pokyčiais ir gana sparčia Lietuvos teisės raida XVI a. viduryje ir išsamiau aptartas Antrajame bei Trečiajame statutuose.

¹⁰⁷ LM. 4 ТВК, р. 109, Nr. 100: „<...> што наложит(ь) пан староста на тоє его имен(ь)е, он тот наклад [išskirta – L. S.] с тыми пятмисот копами грошен [įkaito suma – L. S.] л(а)ну старосте маєт(ь) заплатити, тож тоє имен(ь)е Индуру къ своей руке взяти“.

THE HOSTAGE IN THE LAW OF GDL UP TO THE FIRST LITHUANIAN STATUTE (1529)

Lirija Steponavičienė

Summary

The hostage institution in the Law of the Grand Duchy of Lithuania has got an exhaustive historiography, that's why the manifestation of this institution in the earliest written source of GDL and the reglamentation of its standards up to the First Lithuanian Statute is discussed in this article.

The information about the hostage up to the middle of the 15th Century is fragmental (the exception is the privilege of Duke Vytautas to Brasta Jewish community in 1388). However, in the 2nd half of 15th C. – the beginning of 16th C. the acts of Lithuanian Metrica and other acts allow to disclose the essence of

the hostage, the object and the subject of the hostage law, the continuation, the procedure of return of the hostage and so on.

The First Lithuanian Statute legalized the main standards of the hostage law, though they were reflected in a many-sided way in the court practice.

Įteikta 2002 m. kovo 8 d.

Priimta spausdinti 2002 m. birželio 26 d.